

PREMISE ALE SUCCESULUI PROGRAMELOR DE DERADICALIZARE

GABRIEL OANCEA^{1*},
Universitatea din București

MIHAI IOAN MICLE
Institutul de Filozofie și Psihologie „Constantin Rădulescu-Motru”

Abstract

Subsequent developments after September 11, 2001 and the “globalization” of the terrorist phenomenon have brought in the focus of the decision-makers the importance of development and implementation of programs to deradicalize violent extremists, this approach being seen as having a long-term preventive goal. This article aims to make a presentation of the main models of understanding of the radicalization process but also an assessment of the literature in order to identify common elements that contribute to the success of the deradicalization process. Although these programs are still at an early stage of their development, a number of elements have proven effectiveness in reintegrating former extremists (community involvement, the use of mentoring, Significance Quest Theory). Also, a series of theoretical concepts and practices successfully applied in social reintegration of criminals can be applied in the process of deradicalization. However, an effective evaluation process cannot take place without a transparent access at the results of the programs.

Cuvinte-cheie: programe de deradicalizare; extremism violent

Keywords: deradicalization programme; violent extremism

1. INTRODUCERE

În anul 2005, Consiliul Uniunii Europene elaborează Strategia Uniunii Europene împotriva terorismului¹ (document ce avea să fie ulterior revizuit în 2008 și 2014), strategie care își propunea un angajament ambițios, respectiv acela de a combate terorismul global, respectând drepturile omului și de a face o Europă sigură care să permită cetățenilor să trăiască într-o zonă a libertății, securității și justiției. Pentru a așeza documentul în contextul socio-politic în care a fost elaborat, trebuie menționat faptul că acesta survenea după atacurile teroriste de la 11.03.2004 din Spania și

* Lector asociat, Facultatea de Sociologie și Asistență Socială, Universitatea din București,
E-mail: oancea.gabriel@gmail.com;

¹ <http://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=EN&f=ST%2014469%202005%20REV%204>
(accesată la 25.08.2020)

07.07.2005 din Marea Britanie, atacuri care aveau să se producă în contextul „războiului împotriva terorismului” declanșat de către Statele Unite ale Americii și aliații săi ca ripostă față de evenimentele de la 11.09.2001.

Secolul XXI aducea cu sine și o „globalizare” a fenomenului terorist, pe fondul apariției unor structuri teroriste precum Al-Qaeda. În aceste condiții, în mod evident, combaterea terorismului nu mai putea fi abordată ca un fenomen care să preocupe doar anumite state. Mai mult, strategia europeană trebuie privită și din perspectiva principiului fundamental al Uniunii Europene referitor la libera circulație a persoanelor, mărfurilor sau serviciilor, de această libertate profitând și rețele teroriste sau de crimă organizată.

Strategia a fost concepută pe patru „piloni”, respectiv prevenire, protecție, anchetare și reacție. În centrul acesteia fiind așezat ca principiu fundamental cooperarea statelor Uniunii Europene.

În ceea ce ne privește, considerăm că nu întâmplător primul pilon al strategiei este reprezentat de componenta de prevenție. Țările membre ale Uniunii propunându-și să prevină ca persoanele să inițieze activități teroriste, prin luarea în considerare a factorilor care pot conduce la *radicalizare* sau recrutare atât în Europa, dar și pe plan internațional.

Subsecvent acestei strategii, aveau să fie ulterior, adoptate sub egida diferitelor instituții ale Uniunii Europene sau ale Consiliului Europei, o serie de documente care aveau să traseze liniile directe în acțiunile orientate împotriva radicalizării. Avem în vedere, de exemplu, Agenda europeană în domeniul securității², Rezoluția Parlamentului European cu privire la prevenirea radicalizării și recrutării cetățenilor europeni de către organizațiile teroriste³ ori Îndrumările pentru penitenciare și servicii de probațiune cu privire la radicalizare și extremismul violent⁴.

Totodată aveau să fie create și o serie de rețele care să faciliteze schimbul de informații și expertiză între profesioniștii implicați în domeniul radicalizării, și avem în vedere aici Radicalisation Awareness Network (sub egida Comisiei Europene) ori rețeaua creată sub auspiciile Consiliului Europei (HELP Radicalisation Prevention).

Toate aceste demersuri instituționale aveau să fie dublate de o activitate de cercetare intensă axată pe explicarea fenomenului radicalizării, astfel încât, în prezent, ne aflăm oarecum în fața unei situații paradoxale, subliniată în repetate rânduri în literatura de specialitate. Există o cunoaștere foarte bună a fenomenului radicalizării, însă nu același lucru se poate spune cu privire la deradicalizare (Jackson, 2016). Aceasta, în condițiile în care, în mod evident, implicațiile practice ale unei înțelegeri aprofundate a deradicalizării sunt substanțiale.

² https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/e-library/documents/basic-documents/docs/eu_agenda_on_security_en.pdf (accesată la 25.08.2020)

³ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/HTML/?uri=CELEX:52015IP0410&from=EN> (accesată la 25.08.2020)

⁴ https://search.coe.int/cm/pages/result_details.aspx?objectid=09000016805c1a69 (accesată la 25.08.2020)

2. CLARIFICĂRI CONCEPTUALE

Așa cum s-a precizat (Dearey, 2009), definirea conceptului de radicalizare este un demers complex în primul rând ca urmare a utilizării acestui termen în cele mai diferite contexte, fie că discutăm despre politică, economie ori chiar politici de mediu. De asemenea, trebuie să avem în vedere și faptul că ceea ce într-o anumită epocă era echivalent cu noțiunea de abordare radicală, în epoca contemporană poate fi echivalat cu o abordare progresistă. În acest sens, exemplificativă este situația femeilor care în secolul al XIX-lea militau pentru acordarea de drepturi politice. La momentul respectiv pozițiile adoptate de către acestea puteau fi interpretate ca fiind specifice radicalizării ori extremismului politic, pentru ca în prezent acestea să fie privite ca vectori ai emancipării femeilor.

În aceste condiții, pentru a putea circumscrie mai specific obiectul cercetării noastre, trebuie să menționăm faptul că avem în vedere radicalizarea asociată fenomenului terorist. Într-o abordare simplificată, radicalizarea a fost definită ca fiind „procesul prin care un individ adoptă o atitudine radicală/extremă” (Görzig & Al-Hashimi, 2014, p. 28). Dificultățile în definire apar atunci când acest concept este aprofundat, având în vedere faptul că radicalizarea are atât o componentă cognitivă, cât și una comportamentală. Cu alte cuvinte, o persoană trebuie să fie considerată a fi radicalizată atunci când își internalizează o serie de convingeri extremiste (radicalizare cognitivă) sau în momentul în care aceasta se comportă de o manieră extremistă (radicalizare comportamentală) (Neumann, 2003).

Distincția, deși parte mai degrabă una teoretică, are o relevanță practică deosebită și aceasta întrucât nu orice persoană radicalizată se va implica în mod automat în acte de terorism. Faptul că cei mai mulți teroriști au trecut printr-un proces de radicalizare nu trebuie să ne conducă la concluzia că, într-un mod automat, orice persoană care este radicalizată va sfârși prin comiterea unui atac terorist. O persoană radicalizată cognitiv își poate manifesta convingerile la fel de bine într-o manieră prosocială (depunerea de petiții, inițierea unor acțiuni în instanță etc.).

Dificultățile pe care le ridică definirea radicalizării nu ar trebui însă în niciun caz să conducă la abandonarea acestui demers, din mai multe motive.

În primul rând, modul în care definim procesul de radicalizare se va reflecta în politicile de prevenire și combatere care urmează a fi adoptate. În al doilea rând, permite circumscrierea precisă a persoanelor care urmează a fi vizate în cadrul acțiunilor subsecvente, cu consecințe directe asupra alocării de resurse în procesul de luptă împotriva radicalizării. Și nu în ultimul rând, crearea unor programe de deradicalizare este intim legată de definirea radicalizării, aceasta în condițiile în care, așa cum vom aborda, există o tendință de a defini conceptul de deradicalizare prin opoziție cu cel de radicalizare.

În ceea ce ne privește, apreciem că o definiție care să surprindă complexitatea fenomenului de radicalizare, dar care să respecte și condiția conciziei este cea conform căreia radicalizarea reprezintă „un proces în cadrul căruia indivizii adoptă o ideologie extremist-violentă care îi poate conduce la comiterea de acte teroriste

sau îi poate expune cu ușurință la recrutarea de către organizații teroriste” (Romaniuk, 2015, p. 7–8).

Înțelegerea radicalizării ca un proces este, de asemenea, un alt aspect fundamental în înțelegerea acestui concept. Cu alte cuvinte, radicalizarea nu se produce ad-hoc, individul parcurgând o serie de faze/etape în cadrul procesului de radicalizare.

Fără a detalia, trebuie să menționăm faptul că au fost elaborate o serie de modele care își propun explicarea procesului de radicalizare. Un prim model este cel al „treptelor” elaborat de către psihologul Fathali M. Moghaddam (2005), conform căruia în cadrul procesului de radicalizare un individ parcurge o serie de etape („trepte”). Astfel la nivelul de bază se regăsește un grup (relativ mare) de persoane care își apreciază condițiile în care trăiesc ca fiind înjuste, mai ales în comparația pe care o fac în raport cu alte grupuri/persoane. Unele dintre aceste persoane decid să întreprindă o serie de acțiuni pentru remedierea acestei situații trecând la treapta întâi. Este un nivel căruia îi sunt specifice acțiunile licite. În cadrul demersurilor lor, se poate întâmpla ca acțiunile întreprinse să nu aibă rezultatele scontate, aceasta determinând apariția unei stări de frustrare și, de cele mai multe ori, la identificarea unui „dușman” din exterior care se face vinovat de eșecuri (de exemplu, autorități guvernamentale), aceasta fiind cea de-a doua treaptă. În cea de-a treia treaptă regăsim acele persoane care se alătură unui grup de persoane care împărtășesc aceleași valori, fiind facilitată o astfel de „angajare morală”. În treapta a patra se află persoanele care deja sunt recrutate de către organizațiile teroriste, pentru ca în ultima treaptă (a cincea) să aibă loc „antrenamentul” acestora, prin consolidarea mecanismelor de inhibare a proceselor care i-ar împiedica să treacă la comiterea atacurilor teroriste.

Un alt model, propus de către Randy Borum (2011), explică radicalizarea ca fiind un proces care se desfășoară în patru etape. În prima etapă („nu este drept”), individul sau grupul identifică o serie de evenimente/aspecte de viață pe care le consideră a fi indezirabile, pentru ca în etapa ulterioară acestea să fie încadrate/definite ca incorecte (etapa „nu este corect”) determinând apariția resentimentelor. În cea de-a treia etapă („este vina ta”) sunt identificate persoanele/organizațiile care sunt răspunzătoare pentru situația indezirabilă. Ce-a de-a patra etapă implică o veritabilă demonizare („ești diabolic”) a celor identificați ca fiind responsabili, aceasta fiind de natură a facilita și tranziția la acțiuni violente.

Tot orientat spre explicarea fenomenului de radicalizare este și modelul celor două piramide (McCauley & Moskaleiko, 2017), cele două piramide reprezentând radicalizarea opiniilor și, respectiv, radicalizarea acțiunilor. Fiecare dintre aceste piramide este împărțită în câte patru nivele. În ceea ce privește piramida referitoare la radicalizarea opiniilor, cele patru nivele sunt (de la bază spre vârf) lipsa sprijinului pentru o cauză politică, simpatia pentru o anumită cauză, justificarea utilizării violenței în susținerea cauzei pentru ca în vârful piramidei să se afle cei care simt o obligație morală să folosească violența în sprijinul cauzei. În ceea ce privește

piramida referitoare la radicalizarea acțiunilor, la baza piramidei sunt indivizii inerți, respectiv cei care nu se implică să sprijine un grup politic sau o cauză, urmați de activiști, respectiv cei care se implică în acțiuni legale în sprijinul unei cauze, radicali, cei care se angajează în acțiuni ilegale pentru ca în vârf să fie plasați teroriștii, respectiv cei care se implică în acțiuni ilicite orientate împotriva civililor.

Se impun o serie de precizări cu privire la modelele menționate anterior. De esența lor depinde faptul că subliniază caracterul procesual al radicalizării, în sensul de gradualitate a acesteia și totodată oferă o explicație a discrepanței numerice care există între indivizii care manifestă o radicalizare mai degrabă cognitivă (mai numeroși) în raport cu cei care se radicalizează la nivel comportamental. Cu toate acestea, sunt mai degrabă modele teoretice, cu un anumit caracter de generalitate care nu poate fi transpus în oferirea unei explicații a etiologiei implicării în activități teroriste pentru toate cazurile.

Totodată trebuie menționat faptul că importanța modelelor de înțelegere a procesului de radicalizare rezidă și în faptul că acestea pot fi folosite ca puncte de plecare în elaborarea programelor de deradicalizare.

Tot din perspectiva programelor de deradicalizare prezintă relevanță și identificarea factorilor care sunt de natură a media procesul de radicalizare. La nivel general, aceștia au fost identificați ca fiind reprezentați de aspecte precum existența unor antecedente privind comiterea de infracțiuni violente, grup de prieteni/egali cu preocupări infracționale/antisociale; existența unui prieten implicat în activități teroriste; lipsa unui loc de muncă; statut socio-economic precar; aderență la valori extremiste etc. (Smith, 2018). Important este faptul că acești factori nu sunt specifici exclusiv persoanelor care sunt implicate în activități teroriste, majoritatea dintre aceștia fiind specifici și, de exemplu, persoanelor care încalcă legea penală.

În aceste condiții, au fost propuse diferite metode de sistematizare a lor și de explicare a interacțiunii dintre aceștia pentru a explica fenomenul de radicalizare și, ulterior, de implicare în activități teroriste. De exemplu, în cadrul teoriei factorilor asociați radicalizării (*The radicalization-factor model*) (Bayerl, Sahar, & Akhgar, 2020), s-a propus un model de analiză a modului în care acești factori concură la procesul de radicalizare online.

Modelul identifică patru categorii de caracteristici care relaționează, respectiv: individuale; de mediu/sociale; ideologice și tehnologice. De exemplu, caracteristicile individuale se referă la o serie de aspecte precum factori demografici, valori individuale ori experiențe personale. Când de referim la caracteristicile sociale, avem în vedere aspecte precum sistemul legal și politic, răspândirea tehnologiei ori stratificarea socială. Caracteristicile ideologice implicate sunt multiple și specifice diferitelor forme de extremism. Avem în vedere factori motivaționali precum fundamentalismul religios, ideologii de extremă stânga sau dreapta; separatism pe criterii naționaliste etc. Ceea ce este important la dimensiunea ideologică este faptul că aceasta are un rol determinat în conturarea strategiilor de deradicalizare, în particularizarea

intervenției. Caracteristicile tehnologice se referă la aspecte precum accesibilitatea unor tehnologii care să permită anonimizarea navigării pe internet; disponibilitatea unor rețele sociale prin care să fie propagate idei extremiste ori care să faciliteze procesul de recrutare.

Interacțiunea dintre aceste patru caracteristici se concretizează în indicatori comportamentali ai extremismului/radicalizării. Uneori, un singur indicator comportamental poate fi suficient pentru a putea clasifica o persoană ca fiind radicalizată (de exemplu, încurajarea activităților teroriste sau manifestarea unui interes față de modalitatea de comitere a atentatelor teroriste). În alte situații, o singură acțiune nu este suficientă pentru a opera o asemenea clasificare, o certitudine putând fi atinsă doar prin coroborarea mai multor indicatori (de exemplu, accesarea frecventă a unor materiale online extremiste corelată cu un interes deosebit față de producerea de materiale explozibile) (Bayerl, Staniforth, Akhgar *et al.*, 2014).

În aceste condiții, aspectele menționate anterior cu privire la procesul de radicalizare sunt de natură a contura deja provocările cărora trebuie să li se facă față în elaborarea unor programe de deradicalizare.

De asemenea, dificultățile menționate atunci când am abordat definirea procesului de radicalizare subzistă și în a defini deradicalizarea.

Existența componentelor comportamentale și cognitive la care am făcut referire în cadrul procesului de radicalizare devine evidentă atunci când abordăm procesul de abandonare a implicării individului în activități extremiste ce implică violență, prin folosirea a două concepte, respectiv *deradicalizare* (când centrală este dimensiunea cognitivă) și *dezangajare* (când procesul vizează mai degrabă latura comportamentală).

Astfel, deradicalizarea a fost definită ca fiind „*procesul psihologic și social prin care angajamentul și implicarea unui individ radicalizat în comiterea de acțiuni violente este redus, astfel încât acesta nu mai prezintă riscul implicării sau angajării în activități care presupun violență*” (Horgan & Braddock, 2010, p. 256). O altă definiție, care de data aceasta accentuează dimensiunea psihică a procesului de deradicalizare, este cea conform căreia „*deradicalizarea este procesul psihologic prin care un individ abandonează ideologia extremistă și prezintă un risc scăzut în ceea ce privește implicarea ulterioară în activități teroriste*” (Braddock, 2014, p. 60). Așa cum s-a menționat (Silke, 2011), deradicalizarea presupune o transformare identitară fundamentală a individului, la nivelul convingerilor și valorilor sale.

În ceea ce privește dezangajarea, reprezintă „*un proces în cadrul căruia un individ experimentează o schimbare de rol/funcțională asociată, de regulă, cu o implicare mai redusă în acțiuni violente*” (Horgan & Braddock, 2010, p. 256). Astfel, dezangajarea poate viza acțiuni precum o implicare mai redusă în activitățile grupului ori chiar abandonarea lui, o abandonare a idealurilor care pun pe prim plan folosirea forței pentru atingerea idealurilor politice etc. Dezangajarea se diferențiază în mod evident de deradicalizare tocmai prin faptul că vizează aspecte de ordin comportamental, fără să fie însoțită de o transformare identitară profundă a persoanei.

Referitor la aceste două concepte, apreciem că se mai impun o serie de precizări relevante din perspectiva demersului nostru.

În primul rând, nu trebuie să considerăm că acestea au intrat în câmpul preocupărilor academice și politice prin transformările care au survenit la nivel global odată cu evenimentele de la 11 septembrie 2001. După cel de-al Doilea Război Mondial, pe fondul urgenței atentatelor teroriste la nivel global a fost abordată și posibilitatea deradicalizării extremiștilor violenți, aceasta fiind văzută ca fiind o soluție preventivă cu efecte pe termen lung.

Exemple de asemenea preocupări identificăm, de exemplu, în Olanda, în legătură cu teroriștii din autoproclamata republică Maluku de Sud (Demant & Graaf, 2010) sau cei care aderaseră la mișcări teroriste de sorginte marxistă din Europa sau America de Sud (Tucker, 1967). Ceea ce este specific ultimelor două decenii este concentrarea eforturilor cu privire la persoanele care au aderat la mișcări teroriste islamiste pe fondul apariției unor rețele teroriste precum Al-Qaeda sau a autoproclamatului Stat Islamic.

În al doilea rând, în cadrul criminologiei au existat o serie de preocupări substanțiale cu privire la modul în care infractorii își abandonează cariera infracțională (proces cunoscut sub numele de desistare). În decursul timpului aveau să fie efectuate o serie de cercetări cu privire la mecanismele care contribuie la procesul de desistare, rezultatele acestora servind inclusiv ca punct de plecare în elaborarea programelor de deradicalizare. Ca și deradicalizarea, desistarea a fost abordată în decursul timpului ca „un proces”, fiind identificate și în cazul acesteia două etape, una comportamentală, respectiv desistarea primară, în cazul căreia individul nu mai comite infracțiuni și o etapă cognitivă, respectiv desistarea secundară, caracterizată printr-o reconfigurare identitară a individului, acesta prezentându-se ca o persoană integrată social.

3. PREMISE ALE SUCCESULUI PROGRAMELOR DE DERADICALIZARE

În prezent, având în vedere amploarea fenomenului terorist, precum și dimensiunea globală a rețelilor teroriste, se poate remarca o preocupare pentru implementarea unor programe de deradicalizare într-o multitudine de jurisdicții.

Astfel, luând în considerare multitudinea de programe derulare, a fost subliniată în repetate rânduri (Gielen, 2019; Horgan & Braddock, 2010) necesitatea de a evalua eficiența programelor de deradicalizare.

Cu toate acestea, prima provocare în cadrul demersului nostru o reprezintă chiar folosirea termenului de „succes” și aceasta întrucât, având în vedere dimensiunea cognitivă la care am făcut referire, ar însemna să fie „măsurate” o serie de aspecte precum schimbări ale modului de a gândi ori la nivelul sistemului de valori, ceea ce în practică ridică o serie de probleme.

În aceste condiții, o variabilă care ar putea fi luată în considerare ar putea fi rata de recidivă a persoanelor care sunt incluse în cadrul acestor programe,

respectiv dacă cei care sunt incluși în cadrul acestora recidivează în acțiuni extremiste violente. Dar, în ceea ce privește conceptul de recidivă, în cadrul domeniului terorismului, acesta ridică la rândul său necesitatea unor clarificări conceptuale, respectiv cum definim recidiva (ca fiind reimplicare în activități ale unor grupuri radicale sau ca implicând o rearestare sau o recondamnare)? (Altier, Horgan, & Thoroughgood, 2012).

Aceste dificultăți nu sunt însă specifice exclusiv evaluării procesului de deradicalizare, cu dileme conceptuale similare fiind confrunțați și cei care evaluau eficiența programelor de reabilitare a infractorilor ori analizau procesul de desistare. Când putem considera o persoană ca fiind desistată, respectiv care sunt indicatorii care ne pot revela o abandonare a carierei infracționale, înseamnă obiectul unor multiple abordări în literatura de specialitate.

Cu toate acestea, în ultima perioadă accentul avea să fie mutat de la identificarea unor indicatori de ordin cantitativ precum timpul între condamnări sau implicări în activități infracționale autoraportate la aspecte de ordin calitativ, care sunt de natură a reflecta transformările identitare ale individului. Astfel, analiza discursului persoanelor desistate poate fi de natură a releva existența unei identități noi, noninfracționale și prosociale, concomitent cu o distanțare față de identitatea anterioară de persoană aflată în conflict cu legea (Maruna, 2001; Vaughan, 2007).

De asemenea, atunci când avem în vedere eficiența programelor de deradicalizare, trebuie precizat faptul că există o serie de observații care au evidențiat faptul că unele abordări și-au dovedit deja unele limitări.

Astfel, un material elaborat sub egida RAN (Radicalisation Awareness Network)⁵ menționa eficiența limitată a unor intervenții caracterizate prin: relații de lucru inadecvate între organizațiile neguvernamentale și practicienii instituționali în domeniul deradicalizării; programe exclusiv bazate pe paradigma cognitiv-comportamentală; modulele/programele care pun un accent prea mare pe educație civică sau elemente de istorie, precum și programele bazate pe managementul agresivității sau antiagresiune.

Referitor la aspectele mai sus-menționate, considerăm că se impun o serie de precizări. În mod tradițional s-a considerat (Christensen, 2020) că un rol-cheie în procesul de deradicalizare îl are implicarea organizațiilor neguvernamentale în cadrul acestui proces, cu condiția ca această colaborare să fie bazată pe respectarea unor principii precum transparența, profesionalismul intervenției, stabilirea unor principii de bază ale colaborării etc. Cu toate acestea, o serie de probleme pot să apară, de exemplu, în cadrul programelor de mentorat derulate de către organizațiile neguvernamentale atunci când nu este acordată atenția cuvenită selecției mentorilor implicați în cadrul programelor de deradicalizare. Există riscul ca în unele situații

⁵ https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/ran-high-level-conference/docs/proposed_policy_recommendations_ran_derad_en.pdf (accesat la 29.08.2020)

aceștia să urmărească o agendă proprie, uneori în totală contradicție cu obiectivele programelor, subminând astfel implementarea acestora, contribuind chiar la reradicalizarea celor incluși în program (Weeks, 2018).

Referitor la evitarea abordărilor exclusiv cognitiv-comportamentale, trebuie menționat faptul această recomandare pleacă de la particularitățile programelor bazate pe paradigma cognitiv-comportamentală, acestea neoferind cadrul necesar unor discuții deschise, exploratorii, interacțiunea oferită de către programe fiind, oarecum, limitată. În privința programelor antiagresiune și de management al agresivității, limitările lor provin din faptul că în cadrul intervențiilor specifice nu se pune accentul pe o serie de aspecte de ordin biografic referitoare la originea, funcțiile sau țintele în raport cu care este orientată agresivitatea persoanei (Weilnböck, 2013).

Cu toate aceste dificultăți, evaluările programelor de deradicalizare realizate până în prezent permit totuși identificarea unor elemente care se constituie în premise ale succesului acestora.

În primul rând, fundamentală este *înțelegerea deradicalizării ca fiind un proces*, ceea ce presupune faptul că aceasta nu se produce într-o manieră instantanee. Paradigma desistării la care am făcut referire anterior, când se referă la abandonarea carierei infracționale, utilizează imaginea zig-zagului (Maruna, 2001), individul oscilând între conformitate față de imperativele legale, respectiv implicare în activități infracționale. Într-o manieră similară trebuie conceput și procesul de deradicalizare. Nu există metode de predicție a amplitudinii acestor oscilații, ambele procese fiind în mod determinat influențate de o serie de particularități individuale.

În aceste condiții, primordial este *imperativul intervenției personalizate*. Trebuie să avem în vedere faptul că indivizii, care sunt incluși în cadrul programelor de deradicalizare, prezintă un grad de diversitate ridicat, sunt aspectul educației, riscului, al nivelului motivației ori a capacității de înțelegere/abstractizare. De asemenea, trebuie să fie luate în considerare și o serie de aspecte precum calitatea lor de lideri sau executanți, sau dacă execută pedepse privative de libertate pe termen lung, sau, dimpotrivă, pe termen scurt ori o sancțiune comunitară neprivativă de libertate. Mai mult, crucial este elementul ideologic care motivează implicarea în acțiunile violente extremiste. Astfel, abordările care vizează deradicalizarea persoanelor implicate în mișcări de extremă dreaptă vor fi, evident, diferențiate în raport cu cele adresate celor implicați în mișcări jihadiste. Un alt aspect care trebuie luat în considerare este reprezentat de faptul că premisele procesului de deradicalizare ale unui individ sunt diverse, fiind reprezentate de factori (*triggers*) precum dezamăgirea produsă de lideri, capacitatea scăzută de toleranță față de practicile grupului sau presiunea pusă de grup, precum și dorința de reîntoarcere la o viață „normală” (Da Silva, Fernández-Navarro, Gonçalves *et al.*, 2020; Mitchell, 2016).

În strânsă legătură cu imperativul intervenției personalizate, se află *necesitatea luării în considerare a contextului cultural, local sau social în care programul este aplicat*. În acest sens, exemplele referitoare la importanța contextului sunt numeroase în literatura de specialitate. De exemplu, experiența din Marea Britanie referitoare la sprijinul din partea imamilor în derularea programelor de deradicalizare derulate în penitenciare relevă o diversitate a situațiilor în raport cu contextul local (Weeks, 2018). În unele cazuri, imamii sunt apreciați pentru sprijinul pe care îl oferă în cadrul unor activități de rutină (oferirea de suport moral deținuților), în timp ce în alte situații aceștia se bucură de o recunoaștere a prestigiului lor în cadrul comunității, fiind implicați în cadrul unor programe de deradicalizare. Nu mai puțin adevărat este și faptul că există cazuri în care imamii sunt percepuți de către personalul penitenciar ca fiind persoane „extremiste”.

Un alt element de natură a asigura eficiența programelor de deradicalizare este reprezentat de implementarea în cadrul acestora a unor *metode subsumate teoriei căutării însemnătății (Significance Quest Theory)*. Conform acesteia, comportamentul extremist al unui individ subsumat unei motivații ideologice are la bază (și) o căutare din partea acestuia a unei dorințe de recunoaștere socială (Kruglanski, Gelfand, Bélanger *et al.*, 2015; Kruglanski *et al.*, 2014; Webber, Chernikova, Molinario, & Kruglanski, 2020). Evident, importanța valorizării sociale a individului nu are un caracter de noutate, teorii similare fiind elaborate în decursul timpului, însă elementul de noutate pe care îl aduce această nouă abordare este reprezentat de faptul că este realizată o schimbare de perspectivă.

Punctul de plecare al acestei teorii îl constituie faptul că, în decursul existenței, indivizii pot fi discriminați, umiliți sau oprimați, teoria neraportându-se în mod necesar la aceste evenimente, cât mai ales la stările psihice pe care acestea le induc individului. Până la urmă, chiar dacă discriminarea sau oprimarea nu sunt dezirabile, acestea sunt parte a existenței unor persoane sau grupuri. În aceste condiții, evident situațiile generatoare ale discriminării sau oprimirii nu pot fi eradicate, putând fi cel mult ameliorate, putând fi implementate practici prin care persoanelor să le fie recunoscută însemnătatea. În lipsa unei intervenții, indivizii ajung să adopte o viziune maniheistă asupra societății fiindu-le facilitat contactul cu ideologiile extremiste. De asemenea, trebuie avut în vedere și faptul că nevoia individului de a-i fi recunoscută însemnătatea poate fi acutizată în condițiile în care acesta trăiește într-un mediu în care recurgerea la violență este văzută ca unica modalitate prin care acest deziderat poate fi atins. Astfel, acesta este prins într-un cerc vicios. Grupul este cel care îi alimentează narațiunea violentă pentru ca, ulterior, acesta să îi valideze individului justiția poziției extremiste adoptate.

Referitor la modalitățile prin care creșterea gradului de însemnătate personală este implementată în cadrul programelor de deradicalizare în cadrul unui program derulat în Sri Lanka, acestea au vizat, de exemplu, separarea de lideri a persoanelor cu rol de executanți (cu scopul de a întrerupe expunerea acestora la narațiuni

favorabile utilizării violenței); o atenție acordată unor activități precum implicarea în activități artistice sau practicarea yoga și, cel mai important, includerea acestora în cadrul unor module vocaționale și educaționale (Kruglanski *et al.*, 2014). Practic, implicarea în cadrul unor asemenea activități poate fi de natură a avea o serie de consecințe semnificative pe termen lung, oferindu-le celor cărora li se adresează un sentiment de speranță. Bineînțeles activitățile care se subsumează acestor deziderate nu se limitează exclusiv la aspectele de ordin vocațional sau educațional. Pot fi avute în vedere și alte aspecte precum activități de mentorat, includerea în cadrul unor scheme care să ofere oportunități de angajare etc.

De asemenea, un alt element-cheie de natură a contribui la succesul programelor de deradicalizare este reprezentat de *crearea unui sentiment de apartenență comunitară al persoanelor incluse în aceste programe*.

Importanța comunității în prevenirea actelor de terorism a fost documentată în literatura de specialitate (Briggs, 2010). Astfel, comunitățile pot fi primele care atrag atenția autorităților asupra persoanelor care prezintă un risc de radicalizare și, de asemenea, pot colabora cu acestea pentru prevenirea radicalizării tinerilor. Totodată, comunitățile se pot constitui într-un factor important de ameliorare a nemulțumirilor (reale sau percepute) de care se folosesc cei care promovează extremismul violent pentru a-și atrage aderenți.

Importanța comunităților în prevenirea activităților de radicalizare și recrutare este recunoscută inclusiv în cadrul unor documente elaborate sub egida unor instituții europene. Astfel, în comunicarea Comisiei Europene către Parlamentul European și Consiliul European, intitulată Strategia de securitate internă a UE în acțiune: cinci pași către o Europă mai sigură⁶, acțiunea nr. 1, subsumată obiectivului nr. 2, se referă la punerea la dispoziția comunităților a unor mijloace de acțiune pentru a preveni radicalizarea și recrutarea, documentul menționând faptul că „*radicalizarea care poate duce la acte de terorism se poate controla cel mai bine la nivelul cel mai apropiat de persoanele cele mai expuse din comunitățile cele mai afectate (...). Mai multe state membre depun eforturi în acest domeniu și anumite orașe din UE au dezvoltat abordări locale la nivel de comunitate și politici de prevenire*”.

Experiențele diferitelor comunități relevă existența unei multitudini de posibilități prin care comunitățile pot fi active în procesul de prevenire a radicalismului violent și pot crea un sentiment de apartenență pentru cei care sunt incluși în cadrul unui parcurs de deradicalizare. Astfel, și-au validat eficiența o serie de practici precum crearea unor planuri de acțiune cu participarea liderilor locali, dar și reprezentanți ai mediului academic; criterii precise și transparente de selectare a partenerilor implicați în cadrul proiectelor; existența unui manager de caz sau persoane de contact a cărei autoritate să fie recunoscută de către toți actorii implicați; utilizarea unui limbaj neutru, claritate în transmiterea mesajelor, precum și menținerea unui

⁶ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/HTML/?uri=CELEX:52010DC0673&from=GA> (accesat la 30.08.2020)

echilibru între empatie și înțelegere; focalizarea pe o serie de elemente precum discriminarea, polarizarea socială, aspecte de ordin politic; alocarea de resurse în zonele dezavantajate economic în special pentru activități sociale și educaționale; realism în ceea ce privește modalitatea de atingere a obiectivelor etc.⁷

Practica programelor de deradicalizare a mai reliefat și *utilitatea abordărilor care au la bază paradigma inteligenței emoționale*. Așa cum s-a precizat (Haq & Saad Shaheed, 2020), emoțiile au un rol crucial în cadrul procesului de radicalizare. În mod tradițional s-a considerat faptul că radicalizarea este corelată cu un set de emoții exclusiv negative (ură, frustrare, furie etc.), în condițiile în care, în realitate, acestui proces îi sunt, în egală măsură, asociate atât emoții negative, cât și pozitive (speranța unui viitor mai bun, bucuria conferită de sentimentul de apartenență ori sentimentul de putere conferit de protecția din partea membrilor unui grup respectat).

De asemenea, trebuie avut în vedere faptul că în cadrul procesului de recrutare, organizațiile teroriste fac apel într-o măsură semnificativă la emoțiile receptorului. Astfel, de exemplu, apartenența la Statul Islamic era prezentată ca fiind o apartenență la o frăție, implicarea în activitățile teroriste, ca gesturi de curaj, toate acestea în cadrul unor montaje video profesional realizate, inspiraționale (Baugut & Neumann, 2020). În aceste condiții, rezidă importanța ce urmează a fi pusă mai degrabă pe aspectele legate de învățarea emoțională și inteligența emoțională și mai puțin pe inteligența cognitivă. Astfel, programele care au la bază paradigma inteligenței emoționale urmăresc îmbunătățirea capacității indivizilor de recunoaștere a emoțiilor, reglarea emoțională, dar și de manifestare adecvată a acestora (Hettiarachchi, 2015).

Practica programelor de deradicalizare a demonstrat și faptul că o premisă a succesului este dată și de oferirea unui suport substanțial și pe termen lung celor incluși în cadrul acestor programe și după finalizarea acestora (Stern & Porges, 2010). Acest suport poate îmbrăca numeroase forme, pornind de la oportunități de realizare profesională, consiliere sau programe de mentorat, preocupare față de starea de bine a individului ori conectarea acestuia cu grupuri de suport din comunitate (Rabasa, Pettyjohn, Ghez, & Boucek, 2010).

Nu în ultimul rând, o caracteristică a programelor de succes este faptul că acestea conțin o *componentă cu privire la dezidologizare*. Așa cum am arătat, componenta ideologică joacă un rol important în cadrul procesului de radicalizare, ideologia fiind vectorul principal care alimentează convingerile extremiste. În aceste condiții, mesajul contrar narațiunii care a condus la radicalizare trebuie să vină primordial din partea unor persoane investite cu credibilitate. În practică s-a demonstrat că acestea pot fi clerici, foști militanți sau chiar persoane care au contribuit la construirea respectivelor ideologii pe care, între timp, le-au abandonat (Rabasa *et al.*, 2010).

⁷ https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/ran-best-practices/docs/community_engagement_and_empowerment_en.pdf (accesat la 01.09.2020)

4. CONCLUZII

Deși definirea conceptului de „succes” în implementarea programelor de deradicalizare este, în continuare, o problemă care este de natură a produce dezbateri, aceasta nu trebuie să ne facă să concluzionăm că nu există o serie de repere care să ne sprijine în evaluarea eficienței acestora. Dificultățile care apar în cadrul procesului de evaluare nu sunt numai de ordin terminologic, ci și unele care derivă din contextul în care sunt aplicate programele respective și avem aici în vedere faptul că în unele cazuri accesul la rezultatele programelor, participanții în cadrul acestora, este restricționat pentru echipele de cercetători independenți. Cu toate acestea, datele de care dispunem în momentul de față permit conturarea unui nucleu de practici care se constituie în elemente-cheie care pot contribui la elaborarea unor programe eficiente de deradicalizare. Importantă este însă adecvarea acestor practici la contextul social, local și politic în care aceste programe urmează a fi aplicate, preluarea de o manieră automată dintr-o jurisdicție în alta fiind un demers contraproductiv. De asemenea, important este și aspectul existenței unor așteptări realiste din partea factorilor de decizie cu privire la eficiența programelor de deradicalizare. Având în vedere complexitatea fenomenelor, este puțin probabilă obținerea unor rezultate semnificative într-o perioadă scurtă de timp, ceea ce nu trebuie să conducă la concluzia ineficienței programelor.

Primit în redacție la: 2.09.2020

BIBLIOGRAFIE

1. ALTIER, M. B., HORGAN, J., & THOROUGHGOOD, C., *Returning to the fight: what the literature on criminal recidivism can contribute to our understanding of terrorist recidivism*, 2012, Department of Homeland Security report.
2. BAUGUT, P., & NEUMANN, K., *Online news media and propaganda influence on radicalized individuals: Findings from interviews with Islamist prisoners and former Islamists*, New Media & Society, 2020, **22**, 8, p. 1437–1461.
3. BAYERL, P. S., SAHAR, A., & AKHGAR, B., *The Radicalisation-Factor Model (RFM): Proposing a Framework for the Systematic Investigation and Modelling of Online Radicalisation* In *Investigating Radicalization Trends* Springer, 2020, p. 29–39.
4. BAYERL, P. S., STANFORTH, A., AKHGAR, B., BREWSTER, B., & JOHNSON, K., *A framework for the investigation and modeling of online radicalization and the identification of radicalized individuals* In *Emerging trends in ICT security*: Elsevier, 2014, p. 539–547.
5. BORUM, R., *Radicalization into violent extremism II: A review of conceptual models and empirical research*, Journal of strategic security, **4**, 4, 2011, p. 37–62.
6. BRADDOCK, K., *The Talking Cure?: Communication and psychological impact in prison de-radicalisation programmes* in *Prisons, Terrorism and Extremism*: Routledge, 2014, p. 60–74.
7. BRIGGS, R., *Community engagement for counterterrorism: lessons from the United Kingdom*, International affairs, **86**, 4, 2010, p. 971–981.
8. CHRISTENSEN, T. W., *CIVIL ACTORS'ROLE IN DERADICALISATION AND DISENGAGEMENT INITIATIVES*, Routledge Handbook of Deradicalisation and Disengagement, 2020, p. 31.

9. DA SILVA, R., FERNÁNDEZ-NAVARRO, P., GONÇALVES, M. M., ROSA, C., & SILVA, J., *Disengagement from political violence and deradicalization: A narrative-dialogical perspective*, Studies in Conflict & Terrorism, **43**, 6, 2020, p. 444–467.
10. DEAREY, M., *Radicalization: The Life Writings of Political Prisoners*: Taylor & Francis, 2009.
11. DEMANT, F., & GRAAF, B. D., *How to counter radical narratives: Dutch deradicalization policy in the case of Moluccan and Islamic radicals*, Studies in Conflict & Terrorism, **33**, 5, 2010, p. 408–428.
12. GIELEN, A.-J., *Countering violent extremism: a realist review for assessing what works, for whom, in what circumstances, and how?*, Terrorism and political violence, **31**, 6, 2019, p. 1149–1167.
13. GÖRZIG, C., & AL-HASHIMI, K., *Radicalization in Western Europe: Integration, Public Discourse and Loss of Identity among Muslim Communities*: Taylor & Francis, 2014.
14. HAQ, H., & SAAD SHAHEED, A. S., *Radicalization Through the Lens of Situated Affectivity*, Frontiers in Psychology, **11**, 2020.
15. HETTIARACHCHI, M., *Sri Lanka's rehabilitation programme: The humanitarian mission two* In *Terrorist rehabilitation: A new frontier in counter-terrorism*: World Scientific, 2015, p. 103–131.
16. HORGAN, J., & BRADDOCK, K., *Rehabilitating the terrorists?: Challenges in assessing the effectiveness of de-radicalization programs*, Terrorism and political violence, **22**, 2, 2010, p. 267–291.
17. JACKSON, R., *Routledge Handbook of Critical Terrorism Studies*: Taylor & Francis, 2016.
18. KRUGLANSKI, A. W., GELFAND, M. J., BÉLANGER, J. J., HETIARACHCHI, M., & GUNARATNA, R., *Significance quest theory as the driver of radicalization towards terrorism* In *Resilience and resolve: Communities against terrorism*: World Scientific, 2015, p. 17–30.
19. KRUGLANSKI, A. W., GELFAND, M. J., BÉLANGER, J. J., SHEVELAND, A., HETIARACHCHI, M., & GUNARATNA, R., *The psychology of radicalization and deradicalization: How significance quest impacts violent extremism*, Political Psychology, **35**, 2014, p. 69–93.
20. MARUNA, S., *Making good* : Washington, DC: American Psychological Association, **86**, 2001.
21. MCCAULEY, C., & MOSKALENKO, S., *Understanding political radicalization: The two-pyramids model*, American Psychologist, **72**, 3, 2017, p. 205.
22. MITCHELL, S., *Deradicalization: using triggers for the development of a US program*, Journal for Deradicalization, **9**, 2016, p. 101–125.
23. MOGHADDAM, F. M., *The staircase to terrorism: A psychological exploration*, American Psychologist, **60**, 2, 2005, p. 161.
24. NEUMANN, P. R., *The trouble with radicalization*, International affairs, **89**, 4, 2003, p. 873–893.
25. RABASA, A., PETTYJOHN, S. L., GHEZ, J. J., & BOUCEK, C., *Deradicalizing islamist extremists*, 2010, Retrieved from ROMANIUK, P., *Does CVE work?: Lessons learned from the global effort to counter violent extremism*: Global Center on Cooperative Security, 2015.
26. SILKE, A., *Disengagement or deradicalization: A look at prison programs for jailed terrorists*, CTC Sentinel, **4**, 1, 2011, p. 18–21.
27. SMITH, A. G., *Risk Factors and Indicators Associated With Radicalization to Terrorism in the United States*, 2018, Retrieved from STERN, J., & PORGES, M. L., *Getting Deradicalization Right*, Foreign Affairs, **89**, 3, 2010, p. 155–157.
28. TUCKER, R. C., *The deradicalization of Marxist movements*, The American Political Science Review, **61**, 2, 1967, p. 343–358.
29. VAUGHAN, B., *The internal narrative of desistance*, The British Journal of Criminology, **47**, 3, 2007, p. 390–404.
30. WEBBER, D., CHERNIKOVA, M., MOLINARIO, E., & KRUGLANSKI, A. W., *Psychological approaches to terrorist rehabilitation*, Routledge Handbook of Deradicalisation and Disengagement, 2020.
31. WEEKS, D., *Doing derad: an analysis of the UK system*, Studies in Conflict & Terrorism, **41**, 7, 2018, p. 523–540.
32. WEILNBÖCK, H., *The narrative principle: Good practice in anti-hate crime interventions, within the radicalisation awareness network*, RIGHT-WING IN EUROPE, 2013, p. 379.

REZUMAT

Evoluțiile subsecvente evenimentelor de la 11 septembrie 2001, precum și „globalizarea” fenomenului terorist au adus în prim-planul factorilor de decizie necesitatea elaborării și implementării unor programe de deradicalizare a extremiștilor violenți, această abordare fiind văzută ca având un scop preventiv pe termen lung. Prezentul articol își propune să realizeze o prezentare a principalelor modele de înțelegere ale procesului de radicalizare, dar și o evaluare a literaturii de specialitate în vederea identificării acelor elemente comune care contribuie la succesul procesului de deradicalizare. Deși aceste programe sunt încă la un nivel incipient al dezvoltării lor, se pot distinge o serie de elemente precum implicarea comunității, utilizarea mentoratului ori a teoriei căutării însemnătății care și-au dovedit eficiența în reintegrarea foștilor extremiști. De asemenea, o serie de concepte teoretice și practici, care și-au dovedit validitatea în practica reintegrării sociale a infractorilor, pot fi aplicate cu succes în cadrul procesului de deradicalizare. Cu toate acestea un proces de evaluare eficient nu poate avea loc dacă nu este asigurat accesul în condiții de transparență a cercetărilor la rezultatele programelor.